

Core values in the Islamic government development programs, based on the value balance benchmark of holy defense culture

Mohammad Ali Hatefi *

Seyyed Abdollah Razavi **

Received on: 16/05/2022

Accepted on: 09/10/2022

Abstract

Iran's defense against Iraq in the war indicates a military practice on the basis of "Jihad in Islam". Iran nation won, and created its special culture as well. This culture is a jihad-oriented combination of epic and theosophy, balanced by different dimensions of religious beliefs. The holy defense culture is a validated model not copied from out of the country, but it originates in Islamic Iranian mentalities. Therefore, its attributes can be used to clarify the core values of the country's development programs. For this objective, the paper believes the cultural model obtained in the holy defense is a complete validated model. This paper aims at identifying the holy defense culture attributes and specifying the core values to meet the goals of the country development programs. Research method is analytical and descriptive, and the data gathering falls into libraries studies and interview. The results present the top ten attributes are Islamic thinking and divinity, belief and spiritusosity, abnegation and jihad mentality, management and leadership, people and youth, leadership guidance, solidarity and team work, creativity and innovation, engineering and scientific management, and resistance and endurance.

Keyword: Holy defense culture, Critical success factors, Country's development programs, Benchmarking, Interview.

* Associate Professor, Department of Economics and Energy Management, Sanat Naft University. (Corresponding Author)

Hatefi@put.ac.ir

 0000-0001-8740-2392

** Associate Professor, Department of Economics and Energy Management, Sanat Naft University.

Srazavi@Put.ac.ir

 0000-0001-7253-7411

ارزش‌های حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی با تأکید بر الگوی تراز ارزشی در فرهنگ دفاع مقدس

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۲۶

محمدعلی هانفی*

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۷/۱۷

سید عبدالله رضوی**

چکیده

دفاع ایران در مقابل عراق در جنگ تحمیلی، بیانگر یک تجربه‌ی نظامی با نگرش جهاد در اسلام است. ملت ایران در دفاع مقدس علاوه بر پیروز شدن، فرهنگ ویژه آن را نیز خلق کرد. این فرهنگ، ترکیبی جهادگونه‌ای از حماسه و عرفان است که با ابعاد مختلف باورهای دینی تراز شده است. فرهنگ دفاع مقدس، مدلی اعتبارسنجی شده است که از بیرون مرزهای کشور کپی نشده و از بطن تمدن اسلامی- ایرانی نشأت گرفته است. بنابراین مؤلفه‌های آن را می‌توان به‌عنوان خطوط راهنما برای تبیین ارزش‌های حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی تعمیم داد. ادعای مقاله‌ی حاضر، الگو قراردادن مدل حاصل از جنگ تحمیلی برای دوران حاضر است. مقاله به شناسایی مؤلفه‌های فرهنگ دفاع مقدس و تبیین تراز ارزشی آن به‌عنوان ارزش‌های محوری می‌پردازد. روش تحقیق از نوع تحلیل توصیفی و روش گردآوری اطلاعات از نوع مطالعه‌ی کتابخانه‌ای و مصاحبه می‌باشد. نتیجه‌ی تحقیق حاکی از آن است که ده مؤلفه‌ی اصلی زیربنای فرهنگ دفاع مقدس را می‌توان تفکر اسلامی و ربانیت، ایمان و معنویت، ایثار و روحیه‌ی جهادی، مدیریت و فرماندهی، تکیه بر مردم و جوان‌گرایی، هدایت رهبری، وحدت و کار تیمی، خلاقیت و ابتکار، مهندسی و مدیریت علمی و مقاومت و ایستادگی دانست.

کلمات کلیدی: فرهنگ دفاع مقدس، عوامل حیاتی موفقیت، برنامه‌های توسعه‌ی کشور، الگوگیری، مصاحبه.

* دانشیار گروه اقتصاد و مدیریت انرژی دانشگاه صنعت نفت. (نویسنده مسئول)

بیان مسئله

جنگ هشت‌ساله‌ی عراق علیه ایران، دو برابر جنگ جهانی اول و یک و نیم برابر جنگ جهانی دوم طول کشید. رزمندگان اسلام، ۱۹ عملیات بزرگ نظیر طریق‌القدس و خیبر، ۱۹ عملیات متوسط نظیر مطلع‌الفجر و مرصاد و ۱۲۵ عملیات کوچک نظیر نصر و انصار را انجام دادند (مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، ۱۳۷۲). مقاله‌ی حاضر به این موضوع می‌پردازد که در این تجربه، علیرغم نابرابری در ادوات، نیرو و تجهیزات نظامی، ایران پیروز جنگ بوده است و در ادامه این سؤال را مطرح می‌کند که ایران چگونه پیروز این نبرد نابرابر شده است؟ پژوهش حاضر، پاسخ این سؤال را در فرهنگ و تراز ارزشی در دفاع مقدس جست‌وجو می‌نماید. این فرهنگ که آمیزه‌ای از حماسه و عرفان بود، به‌عنوان مدلی اعتبارسنجی شده و بومی است که از بطن تفکر اسلامی و ایرانی نشأت گرفته و دارای انشعاباتی است که نمونه‌ی شاخص آن‌ها جهاد سازندگی است. از نگاه فائده‌علی و مشرف جوادی (۱۳۹۳) مهم‌ترین دستاورد جهاد سازندگی، تجربه‌ی موفق یک الگوی بومی است که در بسیاری از عرصه‌ها از جمله دفاع مقدس، اثربخشی و ارزش خود را نشان داده است. بنابراین از آنچه در دفاع مقدس واقع شده است باید بتوان در تبیین ارزش‌های حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی و همچنین رفتار و عملکرد مسئولین بهره گرفت، چرا که این محصول، بومی بوده و دارای برچسب موفقیت نیز می‌باشد. در اینجا بر این نکته تأکید می‌گردد که از جمله عوامل مهم در گسترش فرهنگ صحیح در جامعه، الگوی رفتاری و عملکردی دولتمردان می‌باشد (افتخاری، ۱۴۰۱). در مدیریت، الگوسازی از اهمیت خاصی برخوردار است (احمدی، ۱۳۸۵). محسن رضایی از فرماندهان دوران دفاع مقدس می‌گوید: «در بحث سیاست‌های کلی فرهنگی، حفظ آثار جنگ و توجه به فرهنگ، اندیشه و سیره‌ی امام در معماری و آموزش و ایرانگردی و روحیه‌ی ایثارگری و انتقال آن به نسل‌های بعدی جزء تأکیدات است. مصادیق آن باید در برنامه‌ریزی‌ها دیده شود (مصاحبه با محسن رضایی، با عنوان پاسخ به بیست سؤال از ناگفته‌های دفاع مقدس، خبرگزاری). مهر یآوری و جانی پور (۱۳۹۰) با ارائه‌ی مدلی مفهومی با عنوان رویکرد آینده محور به دفاع مقدس، دو خروجی اصلی این مدل را «عبرت‌آموزی و رشد جوامع انسانی» و «تفکر راهبردی در رهپویی به سمت آینده مطلوب» برمی‌شمارند. آنها بیان می‌دارند که واقعیات جنگ و فرهنگی که خلق گردید باید خصوصاً برای نسل جوان که در جنگ حضور نداشته است، تبیین گردد.

مقاله‌ی حاضر بر این ضرورت بنا نهاده شده است که با الگو قرار دادن مشخصه‌ها و مؤلفه‌های تراز ارزشی فرهنگ دفاع مقدس، بتوان نقاط قوتش را برای پایه‌گذاری ارزش‌های حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی تعمیم داد. سؤال اصلی تحقیق بدین صورت مطرح می‌شود: کدام مؤلفه‌های فرهنگ دفاع مقدس را می‌توان به‌عنوان ارزش‌های حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی تعمیم داد؟ لذا هدف اصلی از تحقیق حاضر، دستیابی به مؤلفه‌های فوق‌الذکر است تا برای مسئولین ارشد و تصمیم‌گیرندگان بخش‌های مختلف دولتی در تمام سطوح، خطوط عملکردی و راهنمای توسعه‌ی برنامه‌ها شفاف گردد. اما مقاله (به‌عنوان سؤال ثانویه‌ی تحقیق) به تحلیل این سؤال نیز می‌پردازد که با توجه به تغییر فضایی که ارزش‌ها، اصول و شیوه‌ی مدیریت و برنامه‌ریزی دفاع مقدس در آن شکل گرفته بود، آیا می‌توان در فضای فکری کاملاً متفاوت کنونی در دولت و جامعه، امیدی به کارایی و راهگشا بودن ارزش‌های دفاع مقدس داشت؟

۱. مفهوم شناسی

در این قسمت اجازه دهید برخی مفاهیم کاربردی در مقاله تشریح گردد.

استخراج کارشناسی^۱: این مفهوم به معنای استخراج دانش نهفته در ذهن فرد خبره است، مخصوصاً در مواردی که دانش به‌صورت صریح و مشخص درجایی ثبت نشده است، یا این‌که دانش کافی و قابل‌دسترس موجود نیست. برخی تکنیک‌های متبوع عبارت‌اند از: دلفی، روش اسمی گروهی و مصاحبه.

الگوگیری^۲: الگوگیری یا الگوبرداری عبارت است از جست‌وجو برای یافتن و کشف تجربه‌های برتر با بالاترین سطح عملکرد، سپس مقایسه و ارزیابی خود با آن الگو بر اساس مجموعه‌ای از شاخص‌ها و تلاش برای جبران فاصله‌ی موجود.

عوامل حیاتی موفقیت^۳: به‌طورکلی، عامل موفقیت موضوعی است که بر موفقیت یک سیستم، سازمان یا برنامه تأثیر می‌گذارد. با این توصیف، معمولاً عوامل موفقیت متعدد هستند، زیرا حتی

-
- 1 . Expert elicitation
 - 2 . Benchmarking
 - 3 . Critical Success Factors

عاملی که تأثیر اندکی هم داشته باشد را لحاظ می‌کنیم (شیخزاده و دیگران، ۱۳۹۰). از بین مجموعه این عوامل، عوامل حیاتی موفقیت، آنهایی هستند که عدم توجه و غفلت از آنها، قطعاً منجر به شکست در رسیدن به اهداف اصلی می‌گردد. عوامل حیاتی موفقیت، محدود هستند (هاتفی و وهابی، ۱۳۹۷).

خط راهنما^۱: خط راهنما حاوی مفاد و نکاتی است که لازم است مورد توجه قرار گیرد که در قالب توصیه، حکم یا گزاره توصیفی بیان می‌شود. خطوط راهنما توأم با اینکه نگرش‌ها را هدایت می‌کنند، برای تدوین اسناد بالادستی بسیار مفید می‌باشند (هاتفی و وهابی، ۱۳۹۷).

ارزش محوری^۲: ارزش‌های محوری مشتمل بر باورها و ادراکات در مورد درستی و نادرستی امور هستند. این ارزش‌ها عملاً بازتاب اعتقادات بوده، فلذا در حکم خطوط قرمز و محدودیت‌های غیرمنعطف و سخت هستند. بنابراین این ارزش‌ها منعطف و قابل تغییر نیستند و الزاماً باید به آنها پایبند بود. نتیجتاً این ارزش‌ها بر کلیه‌ی پندار، رفتار و گفتار عناصر سیستم حاکم هستند و هیچ‌گاه نباید نقض شوند.

۲. پیشینه‌ی پژوهش

در حوزه و محور اصلی مقاله‌ی حاضر، هرچند نوشتارها، سخنرانی‌ها و اظهارنظرهای پراکنده به‌وفور دیده می‌شود؛ لیکن پژوهش‌های علمی و مدون اندکی را می‌توان در ادبیات تحقیق یافت. البته مطالعه‌ی ادبیات موضوع نشان داد که اغلب کارهای صورت گرفته نگاه عام و کلی نداشته؛ بلکه صرفاً بر شناسایی موضعی مؤلفه‌ها متمرکز شده‌اند. در سال ۱۳۸۵، همایشی با عنوان نقش سبک‌های مدیریتی در تحقق و توفیق برنامه‌ی توسعه توسط مرکز آموزش مدیریت دولتی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور برگزار گردید که در آن اغلب مقالاتی برای شناخت مؤلفه‌های اخلاقی رزمندگان و فرماندهان دفاع مقدس ملاحظه می‌شود. از آن جمله می‌توان به کارهای نوری صادق‌آبادی (۱۳۸۵)، بیات (۱۳۸۵) و احمدی (۱۳۸۵) اشاره نمود. تحقیق احمدی (۱۳۸۵) صرفاً بر مبحث مدیریت در جهاد سازندگی متمرکز بوده و ویژگی‌های محوری این مدیریت را

-
- 1 . Guideline
 - 2 . Core value

ویژگی‌های ارزشی، استمرار (به معنای گرایش به ثبات در ساختار تشکیلاتی بهینه)، پویایی، نوگرایی، خودباوری، ولایت محوری، دین محوری، انعطاف‌پذیری، فرهنگ نهادی و عشق به خدمت معرفی می‌کند. پژوهش‌هایی همچون نیازی (۱۳۹۱) و باقی نصرآبادی (۱۳۹۱) نیز صرفاً شناسایی ابعاد روانشناختی فرماندهان دفاع مقدس را مدنظر قرار داده‌اند؛ موضوعاتی مثل خودسازی، شجاعت، صبر و استقامت، ایمان، اخلاص، یاد خدا و غیره که در زمره نتایج هر دو تحقیق دیده می‌شوند. قائدعلی و مشرف جوادی (۱۳۹۳) در بیان فرهنگ جهادی حاصل از دفاع مقدس، ۱۹ مؤلفه را مطرح کرده‌اند که از آن جمله می‌توان به مواردی همچون اعتقاد به اسلام و لزوم خودکفایی، علاقه به کار ایثارگرانه برای محرومان، رجحان خواست مردم بر خود، عدالت منشی و عدالت‌طلبی و داوطلبانه بودن فعالیت و همکاری اشاره نمود. احمدی و انبارداران (۱۳۹۵) در یک پژوهش جدید، با تمرکز بر موفقیت پروژه‌های مهندسی در جبهه‌ها و با استفاده از ابزار مصاحبه، پنج دسته مؤلفه‌ها شامل عوامل اعتقادی، عوامل انگیزشی ناشی از انقلاب، عوامل فردی، عوامل مدیریتی در برنامه‌ریزی و همچنین در اجرا را مدنظر قرار دادند. تحقیق آنها نشان داد که از بین این پنج دسته، دودسته‌ی اول مؤثرترین آنها در موفقیت پروژه‌ها بوده‌اند. در مقایسه با تحقیقات پیشین، مقاله‌ی حاضر سعی کرده است با نگرش جامع‌تری به موضوع بپردازد، مضاف بر این که هم از حیث روش تحقیق و هم از نقطه‌نظر یافته‌ها دارای نوآوری می‌باشد.

۳. روش پژوهش

روند تحقیق حاضر، مشتمل بر چهار گام اصلی است:

گام ۱: اثبات پیروز بودن ایران در جنگ: برای این که فرهنگ دفاع مقدس بتواند به‌عنوان الگویی مناسب برای اهداف توسعه‌ی کشور تلقی گردد، قطعاً باید موفقیت آن به اثبات رسیده باشد. بنابراین در اولین گام تحقیق، بر پیروز بودن ایران در جنگ تحمیلی صحنه گذارده می‌شود. روش گردآوری اطلاعات در این گام، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای با تمرکز بر مراجع معتبر می‌باشد.

گام ۲: تبیین برتری داشتن دشمن از لحاظ منابع و تجهیزات: کشورمان همواره با موانع بزرگی همچون تحریم و فشارهای مختلف بین‌المللی روبه‌رو بوده است و همین امر، این سؤال را مطرح می‌کند که آیا از حیث وجود این مشکلات، تجربه‌ی دفاع مقدس می‌تواند یک الگو باشد؟ به همین

سبب، در گام دوم تحقیق، بر اساس آمار و اطلاعات منتشرشده، به این موضوع پرداخته می‌شود که ایران نسبت به عراق در موضع ضعیف‌تری قرار داشته است. بیان نابرابری مذکور، تأیید این موضوع است که فرهنگ دفاع مقدس می‌تواند الگوی مناسبی برای شرایط کنونی کشورمان باشد. روش گردآوری اطلاعات در این گام نیز مطالعه‌ی کتابخانه‌ای با تمرکز بر مراجع معتبر می‌باشد.

گام ۳: شناخت مهم‌ترین مؤلفه‌های فرهنگ دفاع مقدس: اگر پیروزی در دفاع مقدس را متغیر وابسته بدانیم، سؤال این است که متغیرهای مستقل آن کدامند؟ در اینجا این متغیرها را عوامل یا مؤلفه‌های موفقیت می‌نامیم. روش گردآوری اطلاعات در این گام، مطالعه‌ی کتابخانه‌ای (استخراج بیانات و نظرات صاحب‌نظران) در قالب مصاحبه باز می‌باشد. موضوع لازم به توضیح این است که اصولاً دو رویکرد برای شناسایی مؤلفه‌های موفقیت یک سیستم وجود دارد (شیخ‌زاده و دیگران، ۱۳۹۰)، یکی استفاده از قضاوت خبرگان و دیگری بررسی خصوصیات نظامات موفق. در رویکرد قضاوت خبرگان، نظرات خبرگان و متخصصین صاحب‌علم، مهارت و تجربه در حوزه موردتحقیق، با کمک تکنیک‌های استخراج کارشناسی دریافت می‌گردد. پیش‌فرض این رویکرد این است که مؤلفه‌های موفقیت، وجود خارجی ندارند بلکه حاصل برداشت و ادراک افراد می‌باشند. طبعاً این افراد کسانی هستند که موفقیت از دید آنها تعریف می‌شود. ضعف اصلی این رویکرد این است که اگر یک پدیده وجود خارجی نداشته باشد و ساخته‌ی ذهن انسان باشد، اندازه‌گیری آن نیز به مراتب سخت خواهد بود. در رویکرد بررسی خصوصیات نظامات موفق، ساختارهای موفق در حوزه موردتحقیق، شناسایی شده و توانایی‌ها و خصوصیات مشترک آنها ملاک قرار می‌گیرد. این رویکرد نیز ضعفی دارد. در دستیابی به شاخص‌های یک عامل موفقیت، سازمان‌های مختلف ممکن است روش‌های متفاوتی را اتخاذ کرده باشند. مثلاً برای افزایش رضایت پرسنلی، یک سازمان ممکن است دستمزدها را افزایش داده باشد، درحالی‌که دیگری با افزایش بودجه در بخش آموزش یا تنوع شغلی این موضوع را دنبال نموده باشد. در نتیجه چه‌بسا نتوان اشتراکات بین این سازمان‌ها را رصد نمود. روش مقاله‌ی حاضر برای تعیین مؤلفه‌های موفقیت، ترکیبی از دو رویکرد بالا می‌باشد. در واقع بر اساس رویکرد دوم، تجربه‌ی موفق دفاع مقدس به‌عنوان الگو قلمداد می‌گردد و بر اساس رویکرد اول، مؤلفه‌های موفقیت آن با کمک نظرات خبرگان، استخراج می‌گردد.

گام ۴: تبیین ارزش‌های محوری تحقق برنامه‌های توسعه‌ی کشور: در آخرین گام، ارزش‌های

محوری برای موفقیت در عرصه‌های مختلف توسعه‌ی کشور در قالب یک سناریوی واحد ارائه می‌شود. در اینجا منظور از سناریو، یک خط راهنما یا راهبرد کلان است که از یکپارچه کردن و پیوند زدن مؤلفه‌های موفقیت حاصل می‌شود. بدین منظور از تحلیل توصیفی استفاده می‌شود.

نظر به توضیحات ارائه شده، روش تحقیق حاضر از نوع تحلیلی-توصیفی و روش گردآوری اطلاعات از نوع مطالعه‌ی کتابخانه‌ای و مصاحبه می‌باشد. در ادامه در بخش‌های ۵ تا ۸، چهار گام مذکور به ترتیب تشریح می‌گردد.

۴. ایران، پیروز جنگ

با دلایل محکم، ایران مدعی است که در سطح راهبردی و راهبری، پیروز جنگ می‌باشد (رئیس، ۱۳۸۴؛ آراسته، ۱۳۸۹):

- ایران حتی یک سانتی‌متر از خاک خود را از دست نداده است و چون دشمن به دنبال غصب خاک ایران بوده است پس او به هدفش دست نیافته است.

- شورای امنیت در تاریخ ۱۸ آذر ۱۳۷۰ طی گزارشی که از جانب دبیر کل وقت سازمان ملل متحد دریافت کرد، عراق را به‌عنوان متجاوز جنگ معرفی کرد و او را موظف به پرداخت غرامت جنگ به ایران نمود.

- در حدود ۷۰ درصد از عملیات‌های جنگی، ایران پیروز شده و به اهداف خود رسیده است و در ۲۰ درصد موارد با پیروزی نسبی مواجه بوده است و در ۱۰ درصد دیگر مثل والفجر مقدماتی و کربلای ۴ و همچنین قادر، با شکست مواجه شده است.

- رئیس‌جمهور وقت عراق، به پیروزی ایران اعتراف کرد. صدام در نامه‌ی خود در ۶۹/۵/۲۳ به رئیس‌جمهور وقت ایران نوشت: «بدین ترتیب همه‌ی آنچه را که می‌خواستید و بر آن تکیه می‌کردید تحقق می‌یابد و دیگر اقدامی جز مبادله‌ی اسناد باقی نمی‌ماند».

یزدان فام (۱۳۸۲)، در تحلیل پیروزی یا شکست در جنگ ایران و عراق، دفاع مقدس را به سه دوره تقسیم می‌کند: مرحله‌ی مقدماتی (تا عملیات رمضان)، مرحله‌ی میانی، مرحله‌ی پایانی. وی

بیان می‌دارد در سال ۱۳۵۹، ایران فقط با هدف «دفاع» به جنگ تن داد. بنابراین ایران تا عملیات رمضان از آن نظر که توانست مانع از تسلط عراق بر اروندرود و تجزیه‌ی خوزستان از ایران شود، طرف پیروز میدان جنگ بود و مشخصاً، عراق از هر دو نظر هم به دلیل ناکامی در رسیدن به اهداف و هم از نظر تحمل تلفات انسانی و هزینه‌های اقتصادی گسترده، طرف شکست خورده این مرحله از جنگ محسوب می‌شود. در مرحله‌ی بعدی، ایران حالت هجومی داشت. در این وضعیت، معیار ارزیابی همراه با هزینه‌ها و گزینه‌ی انتخابی رسیدن به هدف است که در مجموع، موفق به نظر نمی‌رسد. در واقع، اهداف موردنظر تأمین نشد و هزینه‌های آن در قیاس با دستاوردها قابل قبول به نظر نمی‌رسید، با این حال، در این مرحله، ایران توانست توانایی خود را در دفع تجاوز و هزینه بالای هرگونه تجاوز احتمالی به ایران نشان دهد و این خود دستاورد کمی نیست. از دیدگاه مزبور، این مرحله از جنگ نمایش قدرت ایران در بستر زمانی طولانی است که آن را به رخ کشورهای متخاصم کشید و تصمیم سازان و سیاستمداران آنها را به درنگ و تأمل بیشتر وادار می‌کند. این دستاورد جنگ چندان عینی نیست که در محاسبات کمی بیان شود، اما در گذر زمان، چنان بر رفتار دیگر بازیگران بین‌المللی تأثیر می‌گذارد که تأثیر آن بر همگان کاملاً مشخص است. در مرحله‌ی سوم و پایانی جنگ، عراق در موضع برتر و پیروزی‌اش در سطح عملیاتی چشمگیر بود و تأثیرات آن در استراتژی نظامی دو کشور به سرعت آشکار شد؛ زیرا توانست سرزمین‌های تصرف‌شده خود را باز پس گیرد و طرف پیروز میدان نبرد باشد؛ هرچند از آن نظر که نتوانست مناطق اشغال‌شده را تثبیت و از موضع برتر بر سر میز مذاکره بنشیند، شکست‌خورده این مرحله محسوب می‌شد. از منظر دو معیار هزینه و دستاورد، عراق به پیروزی درخور توجهی دست‌یافت، اما ایران را نمی‌توان طرف شکست‌خورده آن قلمداد کرد. انتخاب گزینه‌ی پایان جنگ از سوی آن به همراه سابقه‌ی مقاومت شدید در شش سال پیش باعث شدند که تغییر رفتار دشمن با هزینه‌ی کمتری صورت گیرد و هزینه‌ی تحمیلی ایران در این مرحله از جنگ کاهش یابد. از این نظر می‌توان گفت اگر عراق طرف پیروز میدان هم باشد، ایران طرف شکست‌خورده آن نیست. در واقع، از اینکه ایران توانست گزینه‌ی مناسبی را برای خودداری از پذیرش شکست و هزینه‌های سنگین‌تر انتخاب کند، طرف شکست خورده محسوب نمی‌شود، همچنان که طرف پیروز این مرحله نیز نیست.

درنهایت باید گفت در افقی تاریخی و نگاه کلان به جنگ، هم به دلیل آغاز جنگ بدون رسیدن به

هدف، هم به دلیل تحمل تلفات و خسارات و هم به دلیل پیامدهای جنگ که به جنگ دیگری منتهی شد، عراق طرف شکست خورده جنگ بود. در مقابل، جمهوری اسلامی ایران از این نظر که توانست مانع از تحقق اهداف عراق شود، طرف پیروز جنگ بود. هرچند با در نظر گرفتن هزینه‌های جنگ و دستاوردهای اثباتی آن، این برداشت به شدت کم‌رنگ می‌شود (یزدان فام، ۱۳۸۲؛ علایی، ۱۳۹۰).

۵. نابرابری در ادوات و نیروی نظامی طرفین جنگ

بدون تردید، جنگ فرسایشی و طولانی عراق علیه ایران، جنگ نیابتی بود و به همین دلیل، عراق نمایندگی مقابله با انقلاب اسلامی را در یک جنگ تحمیلی بر عهده داشت و لذا از یک حمایت تضمین شده، همه‌جانبه و گسترده برخوردار بود. ناتوانی آمریکا، شوروی و کشورهای غربی در افزایش نفوذ خود بر ایران و همچنین منافع متقابل قدرت‌های بزرگ در جلوگیری از پیروزی ایران در جنگ، به حمایت گسترده بازیگران اصلی نظام بین‌الملل از عراق انجامید. پشتیبانی همه‌جانبه‌ی قدرت‌های بزرگ از عراق موجب برقراری توازن در جنگ و تداوم آن به مدت هشت سال گردید (قادری کنگاوری، ۱۳۸۹).

فارغ از بحث جنگ ایران و عراق، با بررسی توان نظامی عراق در ابتدای جنگ، در می‌یابیم که عراق پس از مصر دارای بزرگ‌ترین ارتش عرب و از زبده‌ترین و مجهزترین ارتش‌های منطقه محسوب می‌شد. در سال ۱۹۸۰ بودجه‌ی نظامی عراق ۶۳ درصد افزایش یافت و ۱۵ کشور جهان بیش از ۶ میلیارد دلار تجهیزات نظامی در اختیار این کشور قرار دادند. در مجموع، عراق در آغاز دهه‌ی ۱۹۸۰ به بزرگ‌ترین قدرت نظامی منطقه تبدیل شده بود. این قدرت نظامی به همراه قدرت اقتصادی با پشتوانه‌ی ۲۴ میلیارد دلار درآمد نفتی در سال ۱۹۷۹ و با ارائه‌ی چهره‌ای باثبات از لحاظ سیاسی، موقعیت ممتازی در معادلات منطقه‌ای به دست آورد.

آمار و ارقام می‌گویند که ارتش عراق در تمام مراحل و مقاطع جنگ، از برتری بالایی از نظر تجهیزات و امکانات و نیروی انسانی برخوردار بوده است و حمایت‌های سیاسی و اقتصادی و نظامی از ارتش حزب بعث عراق، هیچ‌گونه محدودیتی نداشت. یک سال مانده به پیروزی انقلاب اسلامی، با شدت گرفتن اعتراض‌های مردم و تظاهرات میلیونی آنها، شاه ایران فرصت خرید

سلاح‌های سنگین را نداشت و تنها ابزار شکنجه و سلاح‌های سبک وارد کرد. ایران تا دو سال و هفت ماه پس از انقلاب نیز، امکان ارتقاء نیروهای مسلح و تسلیحات خود را نداشت و درگیر جنگ‌های داخلی بود، ولی عراق با کمک ۳۶ کشور با سرعت و بدون هیچ محدودیتی ارتشی قدرتمند آماده کرده بود. گذشته از برتری عراق در تعداد سلاح‌های موجود، آنها از نظر کیفیت سلاح‌ها نیز از ایران برتر بودند؛ به‌عنوان مثال علاوه بر آمریکا، فرانسه هواپیماهای فوق مدرن سوپراتاندارد خود را به عراقی‌ها اجاره داده بود؛ یا روسیه انواع هواپیماهای ساخت روز خود مثل میگ و سوخو را بدون کمترین محدودیت در اختیار عراق قرار می‌داد. اما ایران چون در محاصره نظامی دنیا بود، امکان خرید هواپیماهای جدید و مدرن را نداشت (رئیس، ۱۳۸۴).

آمار تسلیحاتی دو کشور در آخر جنگ بیانگر بخشی از این نابرابری تسلیحاتی و نیروی نظامی دو کشور است. مثلاً از حیث هواپیمای جنگی، موجودی ایران ۲۰۰ فروند بود و موجودی عراق ۶۱۰ فروند، به‌علاوه ۹۰ فروند هواپیمای آمریکایی و اروپایی که در ناوهای این کشورها در خلیج فارس بودند. تعداد بالگردهای ایران ۳۰۰ فروند و تعداد بالگردهای عراق ۳۲۵ فروند بوده، به‌علاوه تعدادی بالگرد که در ناوهای کشورهای غربی در خلیج فارس مستقر بود. از نگاه تانک و خودروی زرهی، موجودی ایران ۱۰۵۰ دستگاه و موجودی عراق ۶۲۳۰ دستگاه بود. توپخانه‌ی دوربرد ایران ۶۰۰ دستگاه و برای عراق ۳۹۰۰ دستگاه بود (رئیس، ۱۳۸۴). یزدان فام (۱۳۸۲) با ارائه‌ی آمار کاملی از خریدهای تسلیحاتی ایران و عراق در بازه زمانی ۱۹۸۰ تا ۱۹۸۷ میلادی (دوره جنگ هشت‌ساله) نشان می‌دهد که عراق در مقایسه با ایران ۳.۶۹ برابر تسلیحات وارد کرده است؛ که البته با احتساب فروش‌های مخفیانه‌ی تسلیحات به عراق شاید این عدد به ۴ برابر هم برسد.

در مورد نیروی انسانی، در طول جنگ، عراق همواره از نیروی انسانی بیشتری برخوردار بود. این برتری عراق دو دلیل داشت؛ یکی اینکه صرف‌نظر از سربازان عراقی، سربازان کشورهای دیگر عربی هم در کنار ارتش عراق علیه ایران می‌جنگیدند، از طرف دیگر، در بیشتر مقاطع زمانی، حضور در جبهه‌های جنگ در ایران داوطلبانه بود، یعنی اجباری در اینکه حتماً همه‌ی جوانان در جبهه‌ها حاضر شوند، نبود. برای مثال، طبق آمار موجود، در مقاطع پایانی جنگ، نیروی نظامی ایران ۶۵۵۰۰۰ نفر و نیروی نظامی عراق ۸۰۰۰۰۰ بوده است (رئیس، ۱۳۸۴).

۶. مؤلفه‌های پیروزی در فرهنگ دفاع مقدس

روش جمع‌آوری اطلاعات در اینجا استفاده از بیانات و نظرات صاحب‌نظران از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و همچنین مصاحبه‌ی باز می‌باشد. بخشی از مصاحبه‌های مذکور موارد گزارش شده در منابع معتبر و بخشی از آنها مصاحبه‌هایی هستند که نگارندگان مقاله ترتیب داده‌اند. در ادامه ده مؤلفه‌ی برتر فرهنگ دفاع مقدس که همانا دلایل پیروزی در جنگ تحمیلی می‌باشند، شناسایی و بیان گشته است. در نظر گرفتن تعداد ده مورد، به تبع قاعده‌ی معروف لیست مهم‌ترین فاکتورها^۱ و البته با توجه به اصل پارتو است که بر طبق آن انتظار می‌رود موارد برتر بیش از همین تعداد نباشد. به‌علاوه، هرگونه معیار یا ملاک دیگری که قابل‌تصور باشد، به نحوی به یکی از ده مؤلفه شناسایی شده تعلق خواهد گرفت. مضاف بر این، نگارندگان مقاله معتقدند در چنین تحقیقی، تفکیک فاکتورها و برشمردن ده‌ها مؤلفه (همانند تحقیق احمدی و انبارداران (۱۳۹۴))، فازهای بعدی تحلیل را دچار مشکل می‌سازد. نکته‌ی دیگر این که مؤلفه‌ها به جهت اولویتی الزاماً در یک سطح قرار نمی‌گیرند، لیکن این خاصیت به میثاق مقاله لطمه‌ای وارد نمی‌سازد. به‌منظور تصدیق و تأیید مؤلفه‌ها از دیدگاه صاحب‌نظران و همچنین نمونه‌هایی از وقایع رخ داده که مصداق موضوع هستند، استفاده شده است. مؤلفه‌های شناسایی شده، همه بر اساس منابع معتبر و نقل‌قول‌های افراد شناخته شده می‌باشند. این مقاله محل تفسیر این مؤلفه‌ها نیست چرا که در منابع مربوطه به کفایت در مورد آنها صحبت شده و بر همه واضح و شفاف هستند.

تفکر اسلامی و ربانیت

در تحقیق احمدی و انبارداران (۱۳۹۵)، نتایج نشان می‌دهد عوامل انگیزشی ناشی از باورهای مذهبی و انقلابی بیشترین تأثیر را در موفقیت پروژه‌های دفاع مقدس داشته است. در واقع، نقش و اهمیت باورهای مذهبی از مبانی مدیریت منابع انسانی در جنگ ایران و عراق بوده است (مردمی، ۱۳۷۶). سردار قهرمان رشید معتقد است که پیروزی هشت سال دفاع مقدس حاصل تفکر ناب اسلامی است^۲. پاسدار سید یحیی رحیم صفوی می‌گوید: «آنچه موجب پیروزی رزمندگان اسلام

1 . Top ten factors

۲ . سخنرانی سردار قهرمان رشید در مراسم رژه نیروهای مسلح خراسان جنوبی، خبرگزاری دانشجویان ایران

در جبهه‌های حق علیه باطل شد ایمان به اسلام بود^۱. در هر صورت غیرقابل انکار است که مؤلفه‌هایی مانند دین‌باوری و خدامحوری، اخلاق، تلاش و مجاهدت و موارد مشابه، در زمره شاخص‌های تمدن نوین اسلامی به شمار می‌آیند و بهترین گواه بر ظرفیت و سرمایه‌ی تمدن ساز فرهنگ اسلامی ایرانی هستند (تاج‌بخش و عباس پور، ۱۴۰۱).

نمونه و مصداق: «در ارتفاعات انار بودیم. یک‌دفعه یکی از بچه‌ها دوید و باعجله آمد پیش من و گفت: حاجی، یه سری عراقی، پارچه سفید به دست گرفته و به سمت ما می‌آیند. لحظاتی بعد هجده عراقی که یکی از آنها افسر فرمانده بود خودشان را تسلیم کردند. با خودم فکر کردم که حتماً حمله‌ی خوب بچه‌ها و اجرای آتش باعث ترس عراقی‌ها و اسارت آنها شده است. اما سردار آنها به دنبال مؤذن ما بود و پرسید آیین المؤذن؟ اشک در چشمانش حلقه زد. با گلوپی بغض گرفته شروع به صحبت کرد و مترجم سریع ترجمه می‌کرد: به ما گفته بودند شما مجوس و آتش پرستید. صبح امروز وقتی صدای اذان رزمنده شما را شنیدم که با صدای رسا و بلند اذان می‌گفت، تمام بدنم لرزید. وقتی نام امیرالمؤمنین را آورد با خودم گفتم: تو با برادران خودت می‌جنگی؟» (هادی، ۱۳۹۳).

ایمان و معنویت

بی‌شک معنویت عنصر مهمی در موفقیت‌های جنگ بوده است (بهرامی، ۱۳۹۰). بر طبق باقی نصرآبادی (۱۳۹۱) سیره رفتاری فرماندهان نمونه‌ی دفاع مقدس در بعد الگوهای معنوی، دیگران را به خودسازی و در بعد مدیریتی به جامعه سازی رهنمون نموده است. سرلشکر غلامعلی رشید، یکی از فرماندهان عالی‌رتبه‌ی دفاع مقدس معتقد است مهم‌ترین علل ناکامی ارتش عراق در روزهای آغازین جنگ، فقدان برآورد، درک و تحلیل صحیح صدام از مؤلفه روانی اجتماعی قدرت ملی ایران بود (نائینی، ۱۳۸۸). سردار حسین علایی نیز معتقد است یکی از فرمول‌های پیروزی‌های جنگ، ایمان، معنویت و تقوا بود؛ تقوایی که در ارتباط رزمندگان با خدا، شب‌زنده‌داری‌ها و انس با

۱. سخنرانی پاسدار سید یحیی رحیم صفوی در نشست شورای اداری خراسان جنوبی؛ خبرگزاری جمهوری

قرآن نمود پیدا می‌کرد. رزمندگان باایمان و داوطلب از سراسر نقاط کشور با انگیزه‌ای الهی عازم جبهه‌های جنگ شدند و توانستند تمام نارسایی‌ها و کمبودهای موجود در جبهه‌ها را با حضور خود، برطرف کنند (علایی، ۱۳۸۷).

نمونه و مصداق: «یکی از بچه‌های تخریب مجروح شده بود. وقتی بچه‌های حمل مجروح او را می‌بردند، در وسط راه گفته بود: نگه‌دارید، چرا مرا دور می‌کنید؟ بچه‌ها گفته بودند: برادر جان تو را از چه چیزی دور می‌کنیم؟ در جواب گفته بود: «آقا دارد می‌آید و شما دارید مرا دور می‌کنید، چرا این کار را می‌کنید؟ تا اینکه درجایی یک‌دفعه خودش را بلند کرده و مثل اینکه دستش را توی گردن کسی بیندازد، دست را به حالت بغل کردن کسی حرکت داده بود و بعد از روی برانکارد روی زمین افتاده بود. همین‌که او را بلند کرده بودند، دیده بودند که شهید شده است». «به بیان همسر شهید: همراه عباس به سفر حج مشرف می‌شدیم. در هنگام سوارشدن به هواپیما ناگهان گفت خدایه‌همراهتان من نمی‌آیم. گفت مکه امروز من این مرزوبوم و امنیت آن است. شب عید قربان با من تماس گرفت و گفت خاطر جمع عید قربان پیش شما خواهم بود. روز عید قربان نیز شهید شد» (بهرامی، ۱۳۹۰).

ایثار و روحیه‌ی جهادی

سردار محمدرضا نامی اظهار می‌کند: «در دوران دفاع مقدس، رزمندگان با روحیه‌ی شهادت‌طلبی و جهادی با نگاه علمی به پیروزی رسیدند».^۱ نبی قدیمی از رزمندگان دوران دفاع مقدس بیان می‌دارد: «روحیه‌ی رزمندگان در جبهه آنقدر قوی بود که انگار غیر از خدا هیچ‌کس و هیچ‌چیزی را نمی‌دیدند، روحیه و شجاعتی که در رزمندگان ایران بود در طول هشت سال جنگ تحمیلی ناممکن‌هایی را ممکن کرد که بسیاری از سیاست‌مداران و تحلیل‌گران شرق و غرب در تحلیل آن ناتوان ماندند. صداقت، درستکاری، با خدا بودن، اخلاق حسینی داشتن، هم‌صدا و هم‌نوا بودن و عاشق رهبر و انقلاب بودن از رزمندگان ایران در طول هشت سال جنگ تحمیلی، اسطوره و

۱. مصاحبه با سردار محمدرضا نامی، خبرگزاری فارس

الگوهای ساخت که در جهان بی نظیر بوده و هستند.^۱ پژوهش مدنی (۱۳۸۷) حاکی از آن است که مهم‌ترین عامل در عملکرد مؤثر فرماندهان سپاه در دوران دفاع مقدس، «اصل پیشتازی و پیشقدمی» بوده است.

نمونه و مصداق: «کمی جلوتر از لودرچی‌ها چند نفری مشغول جمع کردن چیزهایی از روی زمین بودند و با حوصله آن چیزها را داخل کیسه‌ای می‌گذاشتند. کنار آنان رسیدم و از یکی‌شان سراغ رزمندگان آن سنگر را گرفتم. او نگاهش را در نگاهم دوخت. تکه گوشتی دستش بود نشانم داد و گفت آنان همین تکه گوشت‌ها هستند و من فهمیدم که بچه‌های آن سنگر داوطلب رفتن روی مین بودند. رفتند و پیروزی امروز را به ما هدیه کردند» «شب عملیات به میدان مین رسیدیم و نیاز شد یک نفر با شهادت خود معبر را باز کند. احمد گفت قرعه‌کشی می‌کنیم. یک نفر بی‌طرف، یک برگ را از بین برگه‌ها بیرون کشید. نام احمد روی آن بود. احمد بلافاصله به همه گفت مرا حلال کنید و سپس انفجار و شهادت. بعداً دوست احمد به جنازه او نزدیک شد دستش را باز کرد. خدای من، روی تمام برگه‌ها نوشته شده بود احمد» (بهرامی، ۱۳۹۰).

مدیریت و فرماندهی

طی تحقیق احمدی و انباردارن (۱۳۹۵)، نتایج نشان می‌دهد توانایی برنامه‌ریزی و قدرت مدیریت، در موفقیت پروژه‌های دفاع مقدس سهیم بوده است. در تحلیل خصوصیات فرماندهان دفاع مقدس، ویژگی‌های متعالی به چشم می‌خورد، نظیر عزت‌نفس، شجاعت، تلاش و سعی وافر، اعتماد به نفس، ریسک‌پذیری و پذیرش مسئولیت‌های سنگین، میدان دادن به نیروها، بهره‌گیری از نظرات و ایده‌های افراد، درگیر نشدن در امور اداری و بوروکراسی منفی، تحت تأثیر قرار نگرفتن تحت الفاظی نظیر سلسله‌مراتب و داشتن بصیرت (نوری صادق‌آبادی، ۱۳۹۴). در مقاله‌ی باکری (۱۳۸۶)، اصول مدیریت جنگی بیان شده توسط شهید باکری قابل توجه می‌باشد. نیازی (۱۳۹۱) چهار ویژگی مهم فرماندهی در دفاع مقدس را شامل: اخذ تصمیم بر اساس اطلاعات کافی،

۱. مصاحبه با نبی قدیمی (از رزمندگان دوران دفاع مقدس)، خبرگزاری فارس

آینده‌نگری، استفاده از تجربه و تصمیم‌گیری گروهی می‌داند.

نمونه و مصداق: «شب عملیات، هفت ساعت راه باید می‌رفتیم تا به منطقه می‌رسیدیم و دشمن را غافلگیر می‌کردیم. حدود شش ساعت راه رفته بودیم که یک‌دفعه متوجه شدیم راه را گم کرده‌ایم. به شدت مضطرب شده بودیم. با چند نفر به جلو رفتیم تا راه را پیدا کنیم. من متوجه شدم یک نفر از جلو می‌آید. با خود گفتم حتماً دشمن است. صدا کردم کیستی؟ گفت: من باکری هستم، فوراً به عقب برگرد و نیروها را بیاور. شاید کسی باور نمی‌کرد او جلوتر از ما رفته، دشمن را دور زده و آمده بود ما را هم ببرد. بعد به ما گفت: نترسید، همه‌ی نیروهای دشمن خواب هستند».

تکیه بر مردم و جوان‌گرایی

حسین علایی بیان می‌دارد که پشتیبانی عظیم مردم پرتحمل ایران از نظام جمهوری اسلامی و سیاست‌های امام خمینی برای پیروز شدن در برابر دشمن و حمایت و تدارک بی‌دریغ آنان از رزمندگان اسلام مثال‌زدنی است. مردم در برابر مشکلات جنگ نه تنها به دولت فشاری نیاوردند، بلکه با پشتیبانی انسانی و مالی خود از جبهه‌های جنگ، شعار «جنگ جنگ تا پیروزی» را در مراحل مختلف دوران دفاع مقدس، سر دادند (علایی، ۱۳۸۷). بر طبق آمار اعلام‌شده، میانگین سن شهدا، ۲۲ سال و میانگین سن رزمندگان اسلام در دوران هشت سال دفاع مقدس ۲۳ تا ۲۴ سال بوده است. همچنین بر طبق آمار اعلام‌شده، ۴۴ درصد از شهدا دارای میانگین سنی بین ۱۶ تا ۲۰ سال بوده‌اند.^۱ تاش (۱۳۷۵) یکی از مهم‌ترین دلایل پیروزی و مدیریت مؤثر در دفاع مقدس را حضور نسلی از جوانان معتقد می‌داند. در اینجا بر نسل جوان تأکید می‌کنیم. خانم آنا تیبایجوکا^۲ از سازمان ملل متحد می‌گوید: «جوانان و نوجوانان، یک منبع هستند. در واقع آنها مهم‌ترین و راهبردی‌ترین منبعی هستند که یک کشور می‌تواند داشته باشد. آنها عواملی برای تغییرات اجتماعی هستند و نقشی مهم را در هدایت مسائل جامعه، بر عهده‌دارند. ما نمونه‌هایی را داریم از مواردی

۱. استخراج‌شده از آرشیو روزنامه کیهان

که نوجوانان، هدایت‌کننده و رهبر کارهای اطرافشان بوده‌اند و حتی با کمترین منابع، محیطی متفاوت را ایجاد نموده‌اند. نیازمندی کنونی ما، تمهید زمینه‌هایی است که محیط را برای جذب و به کارگیری قابلیت‌های کودکان و نوجوانان، مهیا سازد». حال اگر این طبقه‌ی سنی از جامعه را به‌عنوان یک منبع راهبردی برای توسعه‌ی کشور قلمداد کنیم، آیا یکی از مهم‌ترین کلیدهای حل مشکلات و توسعه‌ی کشور، توجه به این قشر به همراه نهادینه کردن ارزش‌های اعتقادی و اجتماعی در آنها نیست؟

نمونه و مصداق: «پیرزن ۹۰ ساله سر خمیده‌ای نصف بسته‌ی خرمای مصرفی خود را برای کمک به رزمندگان اسلام به پایگاه کمک‌رسانی آورد و گفت؛ این هم سهم من از دفاع مقدس. من هیچ‌کس را در این دنیا ندارم. فرزندى هم ندارم. همه دارایی‌ام این بسته خرما بود که نصف آن را هم مصرف کردم. گفتم بیاورم تا شرمندۀ فرزندان بسیجی‌ام نشوم.»^۱ «حسین فهمیده درحالی‌که تعدادی نارنجک به کمرش بسته و در دستش گرفته بود به‌طرف تانک‌ها حرکت می‌کند. تیری به پای او می‌خورد و از ناحیه‌ی پا مجروح می‌شود، اما زخم گلوله نمی‌تواند از اراده‌ی محکم و عزم پولادین او جلوگیری نماید. بدون هیچ دغدغه و تردیدی تصمیم خود را عملی می‌کند. خود را به تانک پیش رو می‌رساند و آن را منفجر می‌کند و خود نیز تکه‌تکه می‌شود. افراد دشمن گمان می‌کنند که حمله‌ای از سوی نیروهای ایرانی صورت گرفته است، جملگی روحیه‌ی خود را می‌بازند و با سرعت تانک‌ها را رها کرده و فرار می‌کنند. در نتیجه، حلقه‌ی محاصره شکسته می‌شود و نیروهای کمکی هم می‌رسند و آن قسمت را از وجود متجاوزان پاک‌سازی می‌کنند.» «در عملیات مطلع الفجر، پشت میدان مین گیر کرده بودیم. جوانی ۱۳ ساله برخاست و گفت داوطلبم مشکل را حل کنم. به او گفتیم تو نرو؛ این میدان پیچیده است. اما او رفت و موفق شد سنگر تیرباری که ما را زیر آتش گرفته بود منهدم کند و راه را برای ما باز کرد» (بهرامی، ۱۳۹۰).

۱. مصاحبه با روانبخش صادقی (از رزمندگان دوران دفاع مقدس)، پایگاه تحلیل و اطلاع‌رسانی صبح زاگرس

هدایت رهبری

حسین علایی می‌گوید: «امام خمینی توانست با نفوذ عظیم خود، انگیزه بزرگی را در ایستادگی در برابر دشمن در بین ملت ایران به وجود آورد (علایی، ۱۳۸۷). پاسدار سید یحیی رحیم صفوی معتقد است نقش حضرت امام از رموز پیروزی و شکست حصر آبادان در دوران دفاع مقدس بود.»^۱ تحقیق شفيعی (۱۳۹۴) نیز نشان داد کلام حضرت امام (ره) بر همه‌ی ۱۷ مورد از عناصر کار تیمی در بین رزمندگان اسلام مؤثر بوده است.

نمونه و مصداق: «آن روزها هر جا می‌رفتی، زمزمه‌ی نام امام (ره) زبانزد خاص و عام بود»^۲ «آرزوی دیدن امام تنها آرزویم در آن روزها بود»^۳.

وحدت و کار تیمی

پژوهش نائینی (۱۳۸۸) نشان می‌دهد که انسجام اجتماعی و شکل‌گیری روحیه‌ی کار گروهی، از جمله مهم‌ترین عوامل مؤثر بر توسعه‌ی روحیه‌ی حماسی در دوران دفاع مقدس بوده است. سردار سنایی راد معتقد است: «دفاع مقدس، دفاعی مردم پایه بود. سپاه و ارتش دوپایه‌ی اصلی دفاع مقدس بودند، اما واقعیت این است که بار سنگین جنگ بر دوش مردم و رزمندگان بود.»^۴ سردار صفوی عقلا نیت و خرد جمعی در کنار ایمان به خدا و وحدت را از رموز پیروزی در دفاع مقدس ذکر می‌کند.^۵ در بین رزمندگان اسلام و شهدای دفاع مقدس از تمام اقشار جامعه دیده می‌شوند، نظیر معلمین، دانش‌آموزان، اقلیت‌های دینی و غیره (حسینی، ۱۳۸۳).

نمونه و مصداق: «پل بعثت از برندهای جهانی است و در دنیا آن را می‌شناسند و بحث عملیات والفجر ۸ و حضور ایرانیان از آب نکته‌ای است که در مهندسی جنگ در دنیا مطرح است که فرماندهان دفاع مقدس در آن نقش بارزی داشتند».

۱. مصاحبه با سردار رحیم صفوی، خبرگزاری جمهوری اسلامی

۲. مصاحبه با نبی قدیمی (از رزمندگان دوران دفاع مقدس)، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس

۳. مصاحبه با نبی قدیمی (از رزمندگان دوران دفاع مقدس)، خبرگزاری فارس

۴. مصاحبه با سردار رسول سنایی راد، خبرگزاری جمهوری اسلامی

۵. مصاحبه با سردار رحیم صفوی، خبرگزاری جمهوری اسلامی

این پروژه کار جمعی مهندسان بود، اما این طور نیست که یک نفر ادعا کند تمام کارهای پل را انجام داده است. پل بعثت نمونه‌ی یک کار جهادی و مشترک است. در اصل اگر کسی بخواهد کار جهادی انجام دهد، بستر آماده است. می‌تواند اقدام کند و بهانه‌جویی را کنار بگذارد. ما می‌توانیم دوباره در گروه‌هایی، همان جهاد سازندگی را با اهداف توسعه‌ی کشور بسازیم.^۱

خلاقیت و ابتکار

حسین علایی می‌گوید: «ابتکار عمل، خلاقیت و تدبیر مناسبی که در هر جبهه برای تفوق بر دشمن اتخاذ و باعث می‌شد تا از نظر فکری بر دشمن برتری به وجود آید و طرح‌های مبتکرانه‌ای برای به‌زانو درآوردن دشمن، در دستور کار قرار گیرد را هم باید به خاطر داشت» (علایی، ۱۳۸۷). بر طبق بیات (۱۳۹۴)، دوران دفاع مقدس، میدان بروز انواع خلاقیت‌ها بوده است و یکی از عوامل اساسی در کسب پیروزی‌ها، ابتکار عمل و خلاقیت رزمندگان و فرماندهان بوده است.

نمونه و مصداق: «هوا نیمه‌تاریک است. نصرت! ... کسبی زخمی شده و هیچ وسیله‌ی دفاعی ندارد. صدای چند عراقی به گوشش می‌رسد. نصرت! ... به خدا توکل می‌کند. دستی روی زمین می‌کشد تا شاید وسیله‌ای برای دفاع از خود پیدا کند. یک دفعه دستش به سنگی برخورد می‌کند شبیه کلت. عراقی‌ها سه نفر هستند، نصرت! ... از پشت سر، آنها را غافلگیر می‌کند و با همان شبه‌کلت آنها را اسیر کرده و به عقب می‌برد.»^۲ «در عملیات فتح‌المبین تدبیری به ذهن فرمانده جنگ خطوط می‌کند. روشن کردن ناگهانی چراغ کلیه‌ی تانک‌ها و نفربرها و خودروها و شلیک هم‌زمان سلاح‌ها. این حرکت رعب و وحشت در دل دشمن ایجاد کرد به نحوی که هجوم نیروهای خودی، جبهه‌ی دشمن را منهدم نمود» (بیات، ۱۳۹۴).

۱. مصاحبه با مهندس سیده‌اشم بنی‌هاشمی از جهادگران دفاع مقدس، روزنامه شهرآرا

۲. مصاحبه با سرهنگ شادعلی یعقوبی از فرماندهان دفاع مقدس (نگارندگان)

مهندسی و مدیریت علمی

سرهنگ اسکندر حیوی اهوازی معتقد است نقش جایگاه مدیریت علمی، خصوصاً در برنامه‌ریزی و اجرای عملیات‌های جنگی در دوران دفاع مقدس، غیرقابل انکار است.^۱ «نوع مهندسی پل بعثت چیزی است که حتی قبلاً در جنگ‌هایی مانند جنگ ویتنام هم وجود نداشته است. احداث این پل تنها حدود شش ماه به طول می‌انجامد و این ابتکار به‌اندازه‌ای بهت‌برانگیز است که امروزه به‌عنوان شاهکار رزمی - مهندسی جنگ ایران در دانشگاه‌های مهندسی دنیا تدریس می‌شود».^۲

نمونه و مصداق: «همت فرماندهی مدیر و مدبر بود. قدرت عجیبی در مدیریت داشت. آن‌هم یک مدیریت سالم در اداره کارها و نیروها. به مسائل عاطفی احترام می‌گذاشت، درعین حال بسیار قاطع بود. نیروهای تحت امر خود را خوب توجیه می‌کرد و نظارت و پیگیری خوبی نیز داشت. کسی را که در انجام دستورات کوتاهی می‌نمود بازخواست می‌کرد و کسی را که خوب عمل می‌کرد تشویق می‌نمود» (عزیزی، ۱۳۹۳).

مقاومت و ایستادگی

سردار شهید، مهدی زین‌الدین، درباره مقاومت و ایستادگی و تأثیر آن در پیروزی می‌گوید: «تنها کسانی که در صحنه‌ی نبرد راست قامت‌اند که به خداوند اتکال نمایند و با توکل بر او پیش‌بتازند. نه در سختی‌ها و نه در پیروزی‌ها، در هیچ کجا از یاد او غافل نشوند و محکم و مقاوم چون کوه بایستند و دشمن را از پای درآورند و این صفت فقط مخصوص رزمندگان اسلام است. در هیچ کجای دنیا آن‌کسانی که اعتقاد به خداوند و اعتقاد به معاد روز قیامت ندارند، نمی‌توانند دارای چنین مقاومت و ایستادگی باشند. رمز پیروزی صحنه‌ی نبرد، مقاومت و ایستادگی است».

نمونه و مصداق: «دو ماه تمام با دست‌بند دست‌های ما را بستند و با کابل و باتوم به پذیرایی از ما پرداختند. پس از پایان شکنجه‌ی سخت و مداوم، دشمن اعتراف کرد

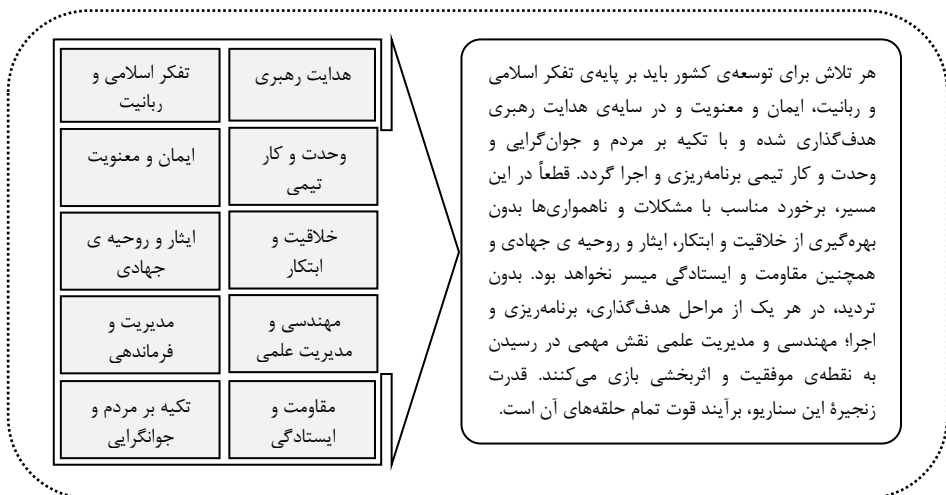
۱. مصاحبه با سرهنگ اسکندر حیوی اهوازی از فرماندهان دفاع مقدس (نگارندگان)

۲. مصاحبه با مهندس سیده‌اشم بنی‌هاشمی از جهادگران دفاع مقدس، روزنامه شهرآرا

که از مقاومت و پایداری آنها مستأصل شده است» (لاریجانی، ۱۳۷۵). در خاطرات امیر سرتیپ دوم عبدی بسطامی (۱۳۹۲) می‌خوانیم: «فشار دشمن روزبه‌روز و ساعت‌به‌ساعت افزایش می‌یافت. رزمندگان سرسختانه مقاومت می‌کردند و یورش‌های شبانه‌ی رزمندگان، آرامش را از دشمن سلب کرده بود. حقیقتاً قلم از توصیف مدت ۳۴ روز مقاومت این رزمندگان از جان‌گذشته میان خون و آتش عاجز است». از جمله‌ی دیگر مقاومت‌ها و پایداری‌های متعدد قابل‌ذکر در دوران دفاع مقدس می‌توان به عملیات تأخیری گردان ۲۸۳ سوار زرهی لشکر ۹۲ خوزستان اشاره کرد. این گردان علیرغم کمبودهای فراوانی که داشت، توانست با عملیات تأخیری، لشکر ۱۰ زرهی عراق را که یکی از مجهزترین و کاراترین یگان‌های دشمن بود را از منطقه‌ی دشت عباس وادار به تغییر رویه نماید. در نهایت این لشکر عراقی به اهداف خود نرسید (لونی، ۱۳۹۵).

۷. سناریوی توسعه در دولت اسلامی

آنچه در اینجا موردنظر می‌باشد، تبیین ارزش‌های محوری حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی می‌باشد که می‌توان آنها را شامل ده مؤلفه‌ی استخراج‌شده از فرهنگ دفاع مقدس دانست.

شکل (۱): سناریوی موفقیت در برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی مبتنی بر مؤلفه‌های فرهنگ دفاع مقدس

بر این اساس می‌توان سناریوی موفقیت در تحقق اهداف برنامه‌های توسعه‌ی کشور در تمام زمینه‌ها را مطابق شکل (۱) به تصویر کشید. در انتهای سناریو، بیان‌شده است که قدرت زنجیره‌ی این سناریو، برآیند قوت تمام حلقه‌های آن است. این بدان معنا است که ده مؤلفه مطرح‌شده هرکدام جایگاه ارزشی خود را داشته و نقض آن می‌تواند به شکست کل سناریو منجر شود.

۸. بحث و تحلیل

اجازه دهید این قسمت از مقاله را با سخنی از علامه سید محمدحسین طباطبایی آغاز کنیم:

«تمدن غرب و پیشرفت صنعتی آن از نظر اسلام سعادت محسوب نمی‌شود. بحث عقلی و برهانی، نظریه‌ی اسلام را در این زمینه تأیید می‌کند برای اینکه سعادت آدمی تنها به بهتر و بیشتر خوردن و سایر لذائذ مادی نیست بلکه امری است مؤلف از سعادت روح و سعادت جسم و یا به عبارت‌دیگر سعادتش در آن است که از یک سو از نعمت‌های مادی برخوردار شود و از سوی دیگر، جانش با فضائل اخلاقی و معارف حقه الهیه آراسته گردد و اما اینکه غرب‌زدگان (که متأسفانه بیشتر فضلالی ما همین‌ها هستند) با شیفتگی هر چه تمام‌تر، سخن از صدق و صفا و امانت و خوش‌اخلاقی و خوبی‌های غربی‌ها و ملل راقیه داشتند، در این سخن نیز حقیقت امر بر ایشان مشتبه شده است، به خاطر دوری از معارف دین و ناآشنائی به دیدگاه اسلام، فردنگر و شخص‌پرست شدند. به خاطر داشتن چنین تفکری درباره‌ی زندگی خود، غیر از جلب منافع به‌سوی شخص خود و دفع ضرر از شخص خود به هیچ چیز دیگر نمی‌اندیشند» (تفسیر المیزان، ج ۴، ص ۱۶۵)

درواقع، علامه طباطبائی، غرب‌زدگی را علت اصلی عقب‌افتادگی جوامع اسلامی بیان کرده است. تحلیل نگارندگان مقاله نیز این است که جامعه‌ی ما علیرغم داشتن چارچوب اسلامی، دارای گرایش اقتصادی، اجتماعی و حتی فرهنگی مبتنی بر نظام سرمایه‌داری (مکتب مدرنیته) است. تحت چنین نگرشی، در همه چیز منفعت اقتصادی تعیین‌کننده هست، فلذا ایثار و گذشت معنا پیدا نمی‌کند. آدام اسمیت پدر علم اقتصاد کلاسیک و از بنیانگذاران این مکتب، معتقد است که انسان موجودی تن‌پرور، رفاه‌طلب، حسود و حساب‌گر است (نمازی، ۱۳۸۷). بنابراین شخص به دنبال

رفاه‌طلبی و تن‌پروری و مصرف‌گرایی بیشتر جهت افزایش رضایت‌مندی خود است. او به‌طور پیوسته در صدد رقابت با دیگران برای کسب سود به هر قیمتی است و این یک ارزش تلقی می‌شود. این نوع نگرش و تفکر، موضوعی بوده است که در فرهنگ دفاع مقدس، آثاری از آن دیده نمی‌شود. راه و روش ائمه‌الگوی تمام کردارها و سخنان بود، فرماندهان در عملیات‌ها پیشرو بودند و رفتارهای ایثارگرانه همه‌جا دیده می‌شد. به هر صورت، تحت یک تفکر سرمایه‌داری، بسیاری از پدیده‌های مخرب اقتصاد و اجتماع، اظهار وجود می‌کنند، مواردی نظیر اقتصاد دستوری، اتکا به دولت در فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی، گسترش تفکر اومانیستی و عدم مردمی‌سازی اقتصاد، فرهنگ و مسائل اجتماعی به این دلیل که این ظرفیت در مردم دیده نمی‌شود.

اکنون پرسش مهم این است که در حرکت‌های ملی مثل حمایت از مصرف‌کنندگان داخلی، مقاومت در برابر تحریم‌های بیرونی و موارد مشابه، مؤلفه‌های سناریوی موفقیت، چگونه حاصل شوند؟ برای نمونه، در لیست مؤلفه‌های شناسایی شده، مقاومت و ایستادگی به‌عنوان یکی از عواملی بیان شد که در بسیاری از عملیات‌های جنگی از آن بهره گرفته شده است. اما سؤال این است که در مقطع جنگ تحمیلی، استقامت رزمندگان زیر فشارهای دشمن و استقامت مردم کشور در مقابل مشکلات اقتصادی حین جنگ چگونه حاصل گشت؟ و این که در حال حاضر، چگونه مردم کشور در حرکت بزرگی مثل مقاومت در برابر تحریم‌های اقتصادی حائز این مؤلفه خواهند شد؟ در واقع اگر در دستیابی به این مهم، در مقطع کنونی، شواهد و نتایج قابل قبولی مشاهده نمی‌شود، علت چیست؟ بر کسی پوشیده نیست که زیربنای ذاتی فرهنگ مردم کشورمان آکنده از زمینه‌های اسلامی و ملی برای داشتن مؤلفه‌های ارزشی مذکور می‌باشد و تاریخ گذشته‌ی کشورمان اثبات‌کننده این موضوع است. اما همان‌گونه که بیان شد، وجود رگه‌های تفکر نظام سرمایه‌داری، خصوصاً در بزرگان، برخی کارگزاران کشوری و فضلا (به بیان علامه طباطبایی)، که الگوی سایر مردم هستند، به یک مانع بزرگ برای دستیابی به مؤلفه‌های مذکور تبدیل شده است.

اجازه دهید مختصری نیز به پاسخ این پرسش بپردازیم که آیا امیدی هست که در شرایط کنونی جامعه، مؤلفه‌های ارزشی دفاع مقدس، خصوصاً در نزد کارگزاران، فضلا و آنانی که الگوی دیگران هستند، نهادینه شوند و راهگشا باشند؟ از نقطه نظر نگارندگان این مقاله، پاسخ مثبت است.

نگارندگان، دلیل را در ریشه‌های تفکری، فرهنگی و دینی مردم تفسیر می‌کنند. آیا بسیاری از مردم، این روزها هنگامی که اندک نمونه‌هایی از خودگذشتگی را می‌شنوند حلقه‌ی اشک در چشمانشان جمع نمی‌شود؟ آیا در مقاطع مختلف تقویمی، مانند ماه مبارک رمضان، بخشش‌های متعدد اقشار مختلف مردم زبازرد نیست؟ آیا مردم هنگامی که داستان مولای اول شیعیان در خصوص جوانمردی و رویگردانی از دنیا را می‌شنود، به وجد نمی‌آیند؟ این‌ها همه علامت است، علامت این که ریشه‌ها و اصول فکری مذهبی و اعتقادی پابرجا هستند، لیکن سیلاب فکری مدرنیته و نظام سرمایه‌داری آنها در خفا قرار داده است. بی‌شک تغییرات بزرگی نیاز است. تغییراتی که باید از کارگزاران، فضلا و افراد شاخص آغاز شود.

نتیجه‌گیری

دفاع مقدس دارای یک راهبرد نهفته در فرهنگ جبهه‌ها می‌باشد که یک الگو و مدل بومی ایرانی-اسلامی برای کسب موفقیت می‌باشد. این مدل، در مقیاس بزرگ جنگ تحمیلی و در وجود موانع و مشکلات عظیمی نظیر حمایت ابرقدرت‌ها از دشمن، یکبار اجرا شده و موفق شده است. مقاله‌ی حاضر، به بررسی این الگو پرداخت. مقاله مهم‌ترین مؤلفه‌های آن برای تبیین ارزش‌های محوری حاکم بر برنامه‌های توسعه در دولت اسلامی را شامل تفکر اسلامی و ربانیت، ایمان و معنویت، ایثار و روحیه‌ی جهادی، مدیریت و فرماندهی، تکیه بر مردم و جوان‌گرایی، هدایت رهبری، وحدت و کار تیمی، خلاقیت و ابتکار، مهندسی و مدیریت علمی و مقاومت و ایستادگی معرفی می‌کند. بدون شک با عنایت ویژه به این مؤلفه‌ها و زمینه‌سازی نهادینه کردن و تبلور آنها در بدنه‌ی جامعه، خصوصاً در کسانی که الگوی سایرین هستند، نظیر فضلا و مسئولین دولتی و به تبع آنها در کل جامعه مخصوصاً نسل نوجوان، موفقیت بزرگ‌ترین برنامه‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور قابل تضمین خواهد بود.

شایان ذکر است که مؤلفه‌های شناسایی شده، به جهت اولویتی الزاماً در یک سطح قرار نمی‌گیرند. مثلاً تفکر اسلامی و ربانیت نقش مبنایی دارد، ولی عاملی مثل تکیه بر مردم و جوان‌گرایی نقش تاکتیکی دارد. به‌عنوان پیشنهاد برای تحقیقات آتی، محقق می‌تواند اولاً مؤلفه‌ها را از حیث سطح‌بندی، در لایه‌های مختلف اولویتی قرار داده (مثلاً سه سطح راهبردی، تاکتیکی و عملیاتی) و

ثانیاً شاخص‌های مربوط به مؤلفه‌ها را در هر بخش موشکافی نماید تا به الگوی کامل‌تری دست یابد.

منابع

- آراسته، ناصر (۱۳۸۹)، کلیاتی از جنگ و مواردی از دفاع مقدس، انتشارات ایران سبز.
- احمدی، علی احمد (۱۳۸۵)، بهره‌گیری از الگوی مدیریت بومی جهادی در تحقق اهداف توسعه، همایش نقش سبک‌های مدیریتی در تحقق و توفیق برنامه‌ی توسعه، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، مرکز آموزش مدیریت دولتی، تهران.
- احمدی، اردشیر، انبارداران، عقیل (۱۳۹۵)، شناسایی عوامل مؤثر بر موفقیت پروژه‌های مهندسی دفاع مقدس؛ موردپژوهش: پل بعثت در عملیات والفجر ۸، فصلنامه‌ی مدیریت اسلامی، سال ۲۴، شماره ۳، صص ۴۳ تا ۷۲.
- افتخاری، لاله (۱۴۰۱)، رسالت کارگزاران نظام اسلامی در مواجهه با آسیب‌های اجتماعی (با تأکید بر عهدنامه‌ی مالک اشتر)، مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، دوره ۲، شماره ۱ (پیاپی ۹)، صص ۲۷۷ تا ۳۰۸.
- باقی نصرآبادی، علی (۱۳۹۱)، الگوی معنوی و مدیریتی در سیره فرماندهان نمونه‌ی دفاع مقدس، فصلنامه‌ی حصون، شماره ۳۵، فروردین - اردیبهشت، صص ۳۵ تا ۵۵.
- باکری، مهدی (۱۳۸۶)، اصول مدیریت و اصول جنگ، فصلنامه‌ی مطالعات جنگ ایران و عراق، سال ۶، شماره ۲۰، صص ۳۸ تا ۴۳.
- بهرامی، قدرت اله (۱۳۹۰)، معنویت در دفاع مقدس، فصلنامه‌ی مریبان، سال ۸، شماره ۲۸، صص ۱۵۵ تا ۱۶۶.
- بیات، حسین (۱۳۹۴)، عوامل مؤثر در بروز خلاقیت و ابتکار فرماندهان در دوران دفاع مقدس، مجموعه مقالات بررسی ویژگی‌ها و عوامل خلاقیت و ابتکار عمل رزمندگان اسلام در دفاع مقدس، جلد اول، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- تاش، علی (۱۳۷۵)، الگوهای مدیریت و مدیریت در دفاع مقدس، ششمین همایش دفاع مقدس، دانشگاه امام حسین (ع)، چهارم مهرماه.
- تاج‌بخش، غلامرضا و عباس پور، ابراهیم (۱۴۰۱)، بازاندیشی در ایجاد تمدن نوین اسلامی از طریق فرا ترکیب پژوهش‌های پیاده‌روی اربعین، مطالعات بنیادین تمدن نوین اسلامی، مقالات آماده انتشار.
- حسینی، حسین (۱۳۸۳)، رهبری و بسیج اجتماعی در جنگ: نمونه‌ی دفاع مقدس، فصلنامه‌ی سیاست دفاعی، سال ۱۲، شماره ۴۷، صص ۷ تا ۲۲.
- رئیسی، علی‌اکبر (۱۳۸۴)، زنگ تاریخ: ۷۸۸۲ روز حماسه‌ی جاویدان ملت قهرمان ایران، انتشارات نسیم حیات، قم.
- شفیعی، احمدرضا (۱۳۹۴)، تأثیر کلام حضرت امام (ره) بر عناصر کار تیمی رزمندگان قرارگاه خاتم‌الانبیا در دفاع مقدس با تمرکز بر عملیات کربلای ۵، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- شیخ‌زاده، مهدی، آراستی، محمدرضا و کتب زاده، روزبه (۱۳۹۰) شناسایی عوامل کلیدی موفقیت در بخش بالادستی صنعت نفت و گاز ایران، فصلنامه‌ی علوم مدیریت ایران، سال ششم، شماره ۲۲، صص ۹۹-۱۲۵.
- قادری کنگاوری، روح اله (۱۳۸۹)، تحلیلی بر میزان کمک‌های مالی - تسلیحاتی منطقه‌ای و فرا منطقه‌ای به عراق در جنگ تحمیلی علیه ایران، فصلنامه‌ی نگین ایران، دوره ۸، شماره ۳۲، صص ۷۰ تا ۵۱.
- قائدعلی، حمیدرضا، مشرف جوادی، محمدحسین (۱۳۹۳)، فرهنگ‌سازمانی حاصل از مدیریت جهادی (مطالعه‌ی موردی: جهاد سازندگی در دفاع مقدس)، مهندسی فرهنگی، سال ۸، شماره ۷۹، صص ۶۳ تا ۷۸.
- عبدی بسطامی، علی (۱۳۹۲)، حماسه‌ی ۳۴ روز مقاومت، روزنامه‌ی همشهری، ۲۷ فروردین.
- عزیزی، محمد (۱۳۹۳)، زندگینامه‌ی شهید همت، نشر روزگار، چاپ دوم.

- علایی، حسین (۱۳۸۷)، دلایل پیروزی ایران در جنگ، روزنامه‌ی همشهری، ۱ مهر.
- علایی، حسین (۱۳۹۰)، نگاهی به جنگ تحمیلی از آغاز تا فتح خرمشهر، پژوهشنامه‌ی دفاع مقدس، سال اول، شماره ۱.
- لاریجانی، محمد (۱۳۷۵)، فرهنگ شهادت و ایثار، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.
- لونی، محمدرضا (۱۳۹۵)، نقش راهبردی یک یکان تاکتیکی، فصلنامه‌ی مطالعات تخصصی و تاریخ شفاهی دفاع مقدس: الماس ایران، سال اول، شماره اول.
- مدنی، سید مصطفی (۱۳۸۷)، بررسی عوامل مدیریتی مؤثر بر عملکرد فرماندهان سپاه در دفاع مقدس، دوماهنامه‌ی دانشور و رفتار، سال ۱۵، شماره ۲۹، صص ۴۱ تا ۵۴.
- مردمی، ابوالقاسم (۱۳۷۶)، مقدمه‌ای بر مبانی مدیریت نیروی انسانی در دفاع مقدس، فصلنامه‌ی مصباح، سال ۶، شماره ۲۲، صص ۱۱۵ تا ۱۲۹.
- مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ (۱۳۷۲)، راهنمای عملیات جنگ ۸ ساله، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، تهران.
- نائینی، علی محمد، (۱۳۸۸)، عوامل و روش‌های توسعه‌ی روحیه‌ی حماسی در دوران دفاع مقدس، فصلنامه‌ی راهبرد دفاعی، سال ۷، شماره ۲۷، صص ۱ تا ۲۶.
- نمازی، حسین (۱۳۸۷)، نظام‌های اقتصادی، شرکت سهامی انتشار، چاپ پنجم.
- نوری صادق آبادی، محمدرضا (۱۳۹۴)، ویژگی‌های مدیریت و فرماندهی خلاق در سازمان‌های نظامی بر اساس تجارب دوران دفاع مقدس، مجموعه مقالات بررسی ویژگی‌ها و عوامل خلاقیت و ابتکار عمل رزمندگان اسلام در دفاع مقدس، جلد اول، انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نیازی، یحیی (۱۳۹۱)، برخی ویژگی‌های تصمیمات فرماندهان سپاه پاسداران در دفاع مقدس، فصلنامه‌ی نگین ایران، سال ۱۱، شماره ۴۱، صص ۵۹ تا ۷۴.
- هادی، ابراهیم (۱۳۹۳)، سلام بر ابراهیم: زندگینامه و خاطرات شهید ابراهیم هادی، نشر پیام آزادی.

- هاتقی، محمدعلی و وهابی، محمدمهدی (۱۳۹۷)، شناسایی خطوط راهنما در مدیریت مگاپروژه های صنعت نفت، با استفاده از ارزیابی عوامل موفقیت، مدیریت سازمان‌های دولتی، سال ششم، دوره ۶، شماره ۲ (پیاپی ۲۲)، صص ۵۵ تا ۸۸
- یاور، وحید، جانی پور، محمدرضا (۱۳۹۰)، مطالعات تاریخی دفاع مقدس با رویکرد آینده پژوهی، فصلنامه‌ی نگین ایران، سال ۱۰، شماره ۳۶، صص ۹ تا ۲۴.
- یزدان فام، محمد (۱۳۸۲)، جنگ ایران و عراق: پیروزی / شکست، فصلنامه‌ی نگین ایران، دوره ۲، شماره ۷، صص ۸ تا ۲۳.

References

- Arasteh, Nasser (2010), Generalities of War and Cases of Sacred Defense, *Iran Sabz Publications*.
- Ahmadi, Ali-Ahmad (2006), Using the local Jihadi management model in the realization of development goals, conference on the role of management styles in the realization and success of the development program, the country's management and planning organization, government management training center, Tehran.
- Ahmadi, Ardeshir, Anbardaran, Aghil (2015), Identifying factors affecting the success of holy defense engineering projects, Research case: Bridge of BETHAT in WALFAJR operation 8, *Islamic Management*, Year 24, No. 3, Pages 43-72.
- Eftekhari, Laleh (2022), The mission of the agents of the Islamic system in facing social harms (with an emphasis on MALEK-ASHTAR's treaty), *Basic Studies of the Modern Islamic Civilization*, Volume 2, No. 1 (consecutive 9), Pages 277-308.
- Baghi-Nasrabadi, Ali (2012), Spiritual and managerial model in the biography of the exemplary commanders of the holy defense, *HASUN*, No. 35, April-April, Pages 35-55.
- Bakri, Mehdi (2016), Principles of Management and Principles of War, *Iran-Iraq War Studies*, Year 6, No. 20, Pages 38-43.

- Bahrami, Ghodratollah (2010), Spirituality in Sacred Defense, *Teachers*, Year 8, No. 28, Pages 155-166.
- Bayat, Hossein (2014), Effective factors in the emergence of creativity and initiative of commanders during the Holy Defense, *a collection of articles investigating the characteristics and factors of creativity and initiative of Islamic warriors in the Holy Defense*, Volume 1, Publications of the Institute of Human Sciences and Cultural Studies.
- Tash, Ali (1996), Management and management patterns in holy defense, 6th holy defense conference, Imam Hossein University (AS), 4th of October.
- Taj-Bakhsh, Gholam-Reza and Abbaspour, Ibrahim, (2022), Rethinking the creation of modern Islamic civilization through meta-combination of Arbreen walking researches, *Fundamental Studies of Modern Islamic Civilization*, Articles in press.
- Hosseini, Hossein (2004), Leadership and Social Mobilization in War: An Example of Holy Defense, *Defense Policy*, Year 12, No. 47, Pages 7-22.
- Raisi, Ali-Akbar (2005), the bell of history: 7882 days of the eternal saga of the heroic nation of Iran, Nasim Hayat Publishing House, Qom.
- Shafiei, Ahmad-Reza (2014), The impact of the words of the Imam Khomeini on the elements of team work of the soldiers of the Khatam-ol-Anbiya camp in the Holy Defense with a focus on the Karbala 5 operation, *master's thesis*, Research Institute of Sciences and Education of the Holy Defense, Foundation for the Preservation of Antiquities and Publication of the values of holy defense.
- Sheikhzadeh, Mahdi, Arasti, Mohammad-Reza, and Ketabzadeh, Rozbeh (2018) Identifying the key success factors in the upstream sector of Iran's oil and gas industry, *Iranian Management Sciences*, Year 6, No. 22, Pages 99-125.
- Qhaderi-Kangavari, Ruhollah (2009), An analysis on the amount of regional and extra-regional financial-armament aid to Iraq in the imposed war against Iran, *NEGIN Iran*, Volume 8, No. 32, Pages 51-70.

- Qhaed-Ali, Hamid-Reza, Musharraf Javadi, Mohammad Hossein (2014), Organizational culture resulting from jihadi management (case study: construction jihad in holy defense), *Cultural Engineering*, Year 8, No. 79, Pages 63-78.
- Abdi-Bastami, Ali (2012), The saga of 34 days of resistance, *Hamshahri newspaper*, 17 April.
- Azizi, Mohammad (2013), *Biography of Shahid Hemet*, Roozer Publishing House, Second edition.
- Alaei, Hossein (2008), The reasons for Iran's victory in the war, *Hamshahri newspaper*, 23 September.
- Alaei, Hossein (2018), A Look at the Imposed War from the Beginning to the Conquest of Khorramshahr, *Holy Defense Research Journal*, Year 1, No. 1.
- Larijani, Mohammad (1996), The culture of Martyrdom and Sacrifice, Holy Defense Science and Education Research Institute.
- Looni, Mohammad-Reza (2015), The Strategic Role of a Tactical Unit, *Journal of Specialized Studies and Oral History of Holy Defense: Almas Iran*, Year 1, Issue 1.
- Madani, Seyed-Mustafa (2007), The investigation of management factors affecting the performance of IRGC commanders in holy defense, *Daneshvar and Behavior*, Year 15, No. 29, Pages 41-54.
- Mardumi, Abul-Qhasem (2016), an introduction to the basics of manpower management in holy defense, *MISBAH*, Year 6, No. 22, Pages 115-129.
- War Studies and Research Center (1993), Eight-year war operations guide, War Studies and Research Center Publications, Tehran.
- Naini, Ali Mohammad, (2008), Factors and methods of development of epic spirit during the era of holy defense, *Defense Strategy*, Year 7, No. 27, Pages 1-26.

- Namazi, Hossein (2008), Economic Systems, Publishing Company, Fifth edition.
- Nouri-Sadegh-Abadi, Mohammad-Reza (2014), characteristics of creative management and command in military organizations based on the experiences of the holy defense period, *a collection of articles examining the characteristics and factors of creativity and initiative of Islamic warriors in the holy defense*, first volume, Research Institute Publications Humanities and cultural studies.
- Niazi, Yahya (2012), some characteristics of the decisions of the commanders of the Islamic Revolutionary Guard Corps in the holy defense, *NEGIN Iran*, Year 11, No. 41, Pages 59-74.
- Hadi, Ebrahim (2013), Salam for EBRAHIM: *Biography and Memories of Martyr EBRAHIM HADI*, Payam Azadi Publishing House.
- Hatefi, Mohammad Ali and Vahabi, Mohammad Mehdi (2017), Identifying guidelines in the management of megaprojects in the oil industry, using the evaluation of success factors, *Management of Government Organizations*, Year 6, Volume 6, No. 2 (Sequential 22), Pages 55-88.
- Yavari, Vahid, Janipour, Mohammad-Reza (2013), Historical studies of holy defense with a future research approach, *NEGIN Iran*, Year 10, No. 36, Pages 9-24.
- Yazdan Fam, Mohammad (2012), Iran-Iraq War: Victory/Defeat, *NEGIN Iran*, Volume 2, No. 7, Pages 8-23.